

ІСТОРИЧНА БІОГРАФІСТИКА

УДК 94(478)

Олександр Шама, Тетяна Шама

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПЛАТОНІВСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ У ПОЕМИ І. ФРАНКА «СТРАШНИЙ СУД»

У статті простежені деякі паралелі між уявленням І. Франка про посмертну долю людини, викладеним у поемі «Страшний суд» (1906 р.) і есхатологічним вченням давньогрецького філософа Платона.

Ключові слова: християнська теологія, платонізм, есхатологія, Космос, Логос.

У сучасному франкознавстві, крім обов'язкового спростування дотичності філософських поглядів Каменяра до «всіляких ізмів», «нав'язаних радянською критикою» [3, с. 482], існує, як видається, стійка тенденція до переосмислення особливостей притаманної йому релігійності. Якщо в середині ХХ ст. В. Дорошенко доволі стримано зазначав, що «Франко не був ворогом ні релігії, ні церкви, ні духовенства, а ворогом надуживання релігії і церкви у ворожих для народу цілях» [1, с. 45], то дослідники початку ХХІ ст. вже стверджують, що він був «глибоко віруючою людиною» в сенсі «галицької релігійності» [5, с. 161]. Також здійснюються спроби витлумачення окремих текстів із явним «язичницьким» підґрунтям в душі ортодоксальної християнської теології [2, с. 92]. Зрозуміло, що неозора творча спадщина автора «Мойсея» дозволяє робити і такі висновки, однак, безсумнівним є і те, що спроби звести франкову філософію і релігію до єдності досі не мали успіху [4, с. 204]. У зв'язку з цим цілком правомірно показати, що І. Франку не були чужі деякі аспекти платонівської філософії, тим більше, що йому належить переклад діалогу «Симпозіон» («Бенкет»), зроблений у 1910 р. так, щоб бути «зрозумілим для руського читача» [7, с. 77].

У 1906 р. вийшла друком поема І. Франка «Страшний суд», у якій серед іншого читаємо: «І я встану ясний, чистий. // І почую в собі силу // І безмірну духа владу, // І перед найвищим Духом // В пориві любові впаду. // Всі думки і всі бажання // Я зберу в одно вогнище // І на крилах їх я стану // Підійматься вище, вище... // І уже весь безмір стане // Перед моїми очима, // Наче карта розкрита, // Наче світло, що не блима, // Тільки рівно, чисто ллється, – // Щезнуть загадки і межі, // І поллється щастя в душу, // Як безмірний блиск пожежі, // Я ростиму й сам в безмежність, // Все проникну, все прогляну, // Все скуштую – вище, глибше – // І розвіюся в нірвану» [6, с. 182]. Згідно подібного розуміння, земне життя втрачає будь-яке значення і, нарешті померши (тобто «звільнившись від в'язниці тіла»), «мисляча частина» людської істоти «розчиняється» у «Світовому Розумі». Інакше кажучи, людина зникає як індивідуальність, стаючи невід'ємною часткою «мислячої частини» Космосу. Детальний аналіз такого роду «есхатології» знаходимо у Платона.

Оскільки земне життя, згідно з давньогрецьким філософом, це місце вигнання, це перехідний стан, а смерть – це визволення, «двері», що відчиняються у сфери спокути і відплати, то своє існування людині слід розуміти як «несправжнє», як «перед-життя», тобто підготовку до «народження» у потойбіччі. Це значить, що треба зробити все, щоб «стати якомога кращим і так жити, а коли випаде смертна година, то так і померти» [8, с. 232], з чистою душею вознісшись у «занебесся». Для цього треба жити, «щоб якомога старанніше відокремити душу від тіла, привчити її зосереджуватись на самій собі і жити по змозі і тепер, і в майбутньому незалежно від тіла, звільнившись від нього, немов від кайданів» [8, с. 243]. Це життя згідно розуму – найкращої частини душі, а отже, життя цнотливе, яке не дозволяє душі «забруднитись» і знову повернутись до тіла. «І здоровий глузд, – вчить Платон, – і справедливість, і мужність, і сама розсудливість суть засоби очищення» [8, с. 45]. Виходить, що вже у теперішньому житті можна досягти очищення, «відокремивши» душу від тіла; більше того, це необхідна умова майбутнього життя – і справа полягає у тому, щоб «привчити» душу жити без тіла, тобто, готуючи її до відходу у потойбіччя, звільнити від тіла вже у цьому житті. Так, у Платона зливається теперішнє і майбутнє, і земне життя стає передоднем життя небесного, – людина повинна, філософствуючи, «вмерти» для земного, щоб «віродитись» для небесного: «Очевидно, є якась стежинка, яка приводить вас до того погляду, що, поки ми будемо мати тіло і душа наша буде пов'язана з цим злом, ніколи в світі не зуміємо домогтись повного здійснення наших прагнень. А предметом наших прагнень є, за нашим переконанням, істина. Справді, тіло завдає нам тисячі клопотів хоч би через те, що не може обійтись без їжі. До того ж, якщо до нас пристануть якісь хвороби, то вони заважатимуть нам вникнути в суть буття. Тіло наповнює нас забаганками, страхами, всілякого роду привидами і

небилицями до такої міри, що, правду кажучи, немає змоги, по-справжньому над чим-небудь поміркувати. А звідки беруться, війни, бунти, битви – як не з тіла і його пристрастей? Адже всі війни виникають заради придбання багатств, а здобувати їх змушує нас тіло, якому ми хоч-не-хоч мусимо догоджати, через те нам ніколи займатися філософією. Проте найгірша біда полягає ось у чому: якщо нам навіть пощастить звільнитися на деякий час від турбот про тіло і ми присвяtimo себе дослідженню істини, то, коли заглибимось у роздуми, тіло втручається, збиває нас з пантелику, дратує, тривожить, так що через те ми не в спроможі пізнати істину. Це дає нам усі підстави вважати, що дійти до чистого пізнання будь-чого можна лише за умови звільнення від впливу тіла і споглядання речей самих по собі самою душею. Тільки тоді, можливо, ми осягнемо те, до чого ми пристрасно прагнемо і чого любителями себе називаємо, тобто мудрість. А станеться це, як показує хід наших розмірковувань, лиш після смерті, а за життя – жодним чином. Бо якщо неможливо домогтися чистого пізнання, не розлучившись з тілом, то тут істинне одне з двох: або знання взагалі недосяжне, або воно дістається тільки після смерті. Бо тільки тоді, а не раніше, душа буде існувати сама собою, відлучена від тіла. А поки ми живемо, то, очевидно, наблизимось до знання лиш тоді, коли не будемо підтримувати зв'язку з тілом, крім крайньої необхідності, і не заплямуємо себе його природою, а будемо триматися осторонь від нього, поки сам Бог нас не визволить. Ось так, очищені і визволені від нерозважливого впливу тіла, ми, ймовірно, опинимось серед інших, таких самих, як ми, чистих істот і власними силами пізнаємо все чисте, а це, звісно, і є істина. А нечистому не годиться торкатися того, що чисте» [8, с. 242–243].

Така смерть, звичайно, не має буквального, фізичного змісту, але сама вимога «відокремлення душі від тіла» може справдитись лише за умови повного обмеження тілесних потреб, що неможливо без такого ж повного підпорядкування душевним потребам – тобто крайнього аскетизму, через який людина вже за життя «долучається до богів». Якщо взяти до уваги, що людина тоді не мислилась як особистість, а як «політична тварина» – громадянин полісу, то стає зрозумілим, що мається на увазі не індивідуальний аскетизм – різного роду анахоретство – а «колективний аскетизм», як шлях до спасіння цілого полісу: «Очистившись... ми, з усією ймовірністю об'єднаємося з іншими такими ж, як і ми, [чистими сутностями] і власними силами пізнаємо усе чисте, а це, скоріш всього, і є істина» [9, с. 18]. Ось Платон і розробив теорію «ідеальної» держави, в якій досягалась ідеальна «смерть за життя» – повне підкорення людини суспільству, за якої наступала її смерть як особистості. Як зауважив А. Боннар, основна ідея філософії Платона якраз і полягає у тому, щоб «заснувати для земних мешканців царство справедливості і тим самим таємничо утвердити безсмертя людської душі в іншому світі» [10, с. 138]. Позаяк лише філософи мають справу із потойбічним світом «ідеальних сутностей», то тільки вони і можуть взяти на себе керівництво державою, засновуючись на необхідності здійснення вищої мети спасіння душі кожного громадянина. Платон багато разів говорить про те, що філософ, займаючись своєю справою, тобто – мислячи, розмірковуючи, філософствуючи – безпосередньо долучається до потойбічного світу і таким чином «вмирає ще за життя»: «Ті, хто істинно відданий філософії, зайняті насправді тільки одним – вмиранням і смертю» [9, с. 14]; «... Істинні філософи багато думають про смерть, і ніхто на світі не боїться її менше, ніж ці люди» [9, с. 19]; «... Якщо ти побачиш людину, яку близька смерть засмучує, то чи не свідчить це з достатньою переконливістю, що вона любить не мудрість, а тіло?» [9, с. 20]; «... Саме у тому перш за все виявляє себе філософ, що звільняє душу від спілкування з тілом незрівнянно більшою мірою, ніж будь-хто інший з людей» [9, с. 14]. Оскільки ж спасіння – це звільнення і відокремлення душі від тіла, то завдання керованої філософами ідеальної держави Платона – «як можна ретельніше відокремлювати душу від тіла, привчати її збиратися з усіх його частин, зосереджуватися на самій собі і жити, наскільки можливо... наодинці з собою, звільнившись від тіла, як від кайданів» [9, с. 19]. Ось це останнє – «звільнення від тіла, як від кайданів», Платон прямо називає смертю [9, с. 19], тому істинною метою його держави є підготовка громадян до «рятівної смерті». Саме тому В. Віндельбанд назвав платонівську державу «виховним закладом» для суспільства, вища мета якого «підготовка людей до переходу від чуттєвого до надчуттєвого, від земного до божественного життя» [11, с. 183].

Виходячи з усього цього, можна віднести платонівську державу до типу теократії (грец. «theos» – «бог» і «kratos» – «влада»), в основі якої – вища («божественна») ідея забезпечення громадян блаженством (щастям) у потойбічному світі або, точніше, їх примушення до цього посмертного щастя. Все життя такої держави підпорядковується вимогам моралі, адже, щоб потрапити до «піднебесної країни» треба вести праведне життя, що відповідає уявленням про добродієність. У цьому випадку держава і стає «виховним закладом» і будується згідно метафізичних поглядів, оскільки вже на землі треба створити умови, в яких стала б можливою підготовка людини до «небесного блаженства», її «повернення» до Абсолюту.

У Платона Абсолют – це сам Універсум, обожнений Всесвіт, що нагадує людське тіло. Іншими словами, це – людина, що містично «розрослась», «поширилась» до розмірів Всесвіту, тому людські властивості є одночасно і властивостями Універсума. За такого розуміння виникає ситуація «мислячої тростини» Паскаля [12, с. 467]: душа охоплює Всесвіт, розмовляє, так би мовити, з богами, а тіло скніє на землі, обмежене і таке немічне. Звідси – уявлення про вічність душі і її сумірність Універсумові, тобто божественність, – і смертність тіла і його рівнозначність пекельному: душа перебуває у тілі тимчасово, наче у покарання, тому їй доводиться зносити безліч страждань. Тіло стає в'язницею, яка тримає вічну душу в «юдолі мук» і може перетворитись на могилу, в якій душа навіки втратить можливість повернутись до «спорідненого» – надчуттєвого «піднебесного» або «занебесного» світу. Виникають метафори «чистоти» і «бруд»: переймаючись «потребами тіла» – радіщами і печальми, насолодами і болями і т.п., тобто людським життям, душа «просякає» ними, як чисте полотно гряззю і вже не може знестись до небес. І навпаки, зосереджуючись на самій собі, розмірковуючи, точніше, медитуючи над «речами невидимими», душа очищується і стає гідною богів. А щоб тіло не заважало, слід позбавити його всіх прагнень, звести до мінімуму життєві потреби, і повністю віддатись «духовній праці».

Метою цієї «праці» є осягнення Космосу і самоототожнення з його «кращою» сутністю – тією, що мислить, по суті ж, треба прагнути «злитись» з мислячою частиною Всесвіту – Логосом або «Світовим Розумом». На нашу думку, І. Франко у поемі «Страшний суд» у поетичній формі певною мірою солідаризується з цією частиною платонівського світорозуміння.

Список використаних джерел

1. Дорошенко В. Великий Каменярь (життя і заслуги Івана Франка). Вінніпег: Накладом Комітету Українців Канади, 1956. 63 с. URL: <http://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/423-doroshenko-v-velikiy-kamenyar-zhittya-i-zaslugi-ivana-franka/> (дата звернення 01.02.2017).
2. Сенік Л. «Страшний суд» Івана Франка в культурологічному контексті // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2011. Вип. 55. С. 88–96. URL: http://old.philology.lnu.edu.ua/visnyk/55_2011/55_2011_Senyk.pdf (дата звернення 01.02.2017).
3. Полончак В. Філософська лірика Франка крізь призму ліричної філософії Б. Тихолаза [Рецензія на книгу: Тихолоз Б. Філософська лірика Івана Франка: Діалектика поетичної рефлексії: Монографія / Богдан Тихолоз; НАН України; Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка; Львівський національний університет імені Івана Франка; Міжнародна асоціація франкознавців; Наук. ред. та авт. післям. В. С. Корнійчук. Львів, 2009. 319 с. // Вісник Львівського університету. Серія журналістика. 2012. Вип. 36. С. 482–483. URL: http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0ahUKEwj_hciq2YfTAhXCVyWkHWX4BtQQFggiMAE&url=http%3A%2F%2Fpublications.lnu.edu.ua%2Fbulletins%2Findex.php%2Fjournalism%2Farticle%2Fdownload%2F5015%2F5040&usq=AFQjCNGlt52ZNS9hKXV4EgvWQbN9sKf3Qw&sig2=oVubRpq-0tUffRDSDeKkVA (дата звернення 01.02.2017).
4. Новоставська О. Філософський дискурс Івана Франка: Проблеми наукового осмислення // Studia Methodologica: альманах / Гол. ред. І. Папуша; відп. ред. Ю. Завадський. Тернопіль: ТНПУ, 2009. Вип. 28. С. 204–210. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/2908/1/NOVOSTAVS%27KA.pdf> (дата звернення 01.02.2017).
5. Захара І.С. Релігійність у житті і творчості Івана Франка // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Історичне релігієзнавство. 2012. Вип. 6. С. 160–170. URL: http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/NznuoairD2009_2012_6_17.pdf (дата звернення 01.02.2017).
6. Франко І. Страшний суд / І. Франко. Збір. творів: у 50 т. К.: Наукова думка, 1976. Т. 3. С. 173–182.
7. Франко І. Передмова // Платон. Симпозіон (Бенкет) / Пер. І. Франка / Додаткові томи до збір. творів у 50 т. Т. 51. Прозові переклади 1876–1912. К.: Наукова думка, 2008. С. 68–80.
8. Платон. Федон / Пер. Йосип Кобів // Платон. Диалоги / Пер. з давньогр.: Йосип Кобів, Уляна Головач, Дзвенислава Коваль і ін.; передм. Володимира Кондзьолки; комент. і покажч. Йосип Кобів. К.: Основи, 1995. С. 234–292.
9. Платон. Федон / Пер. С.П. Маркиш / Платон. Федон; Пир; Федр; Парменид / Пер. с древнегреч. / Платон; Общ. ред. А.Ф. Лосев; В.Ф. Асмус, А.А. Тахо-Годи. М.: Мысль, 1999. 528 с. (Классическая философская мысль).
10. Боннар А. Греческая цивилизация. Т. 3.: От Еврипида до Александрии / Пер. с франц. Е.Н. Елеонской; Ред. и предисл. Л.З. Поляковой. М.: Искусство, 1992. 398 с.
11. Виндельбанд В. История древней философии с приложением Истории философии средних веков и эпохи Возрождения / Под ред. проф. А.И. Введенского, пер. [с нем.] слушательниц С.-Петербур. высших женских курсов. 3-е изд. СПб.: Тип. И.Н. Скороходова, 1902. XVI+404 с., с карт.
12. Аверинцев С.С. Паскаль // Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С. Аверинцев, Э. Араб-Оглы, Л. Ильичев и др. 2-е изд. М.: Сов. Энциклопедия, 1989. С. 466–467.

References

1. Doroshenko V. Velykyu Kamenyar (zhyttya i zasluhy Ivana Franka) [Great Kamenyar (life and merits of Ivan Franko)]. Vinnipeh: Nakladom Komitetu Ukrayintsiv Kanady, 1956. 63 s. URL: <http://diasporiana.org.ua/literaturoznavstvo/423-doroshenko-v-velikiy-kamenyar-zhittya-i-zaslugi-ivana-franka/>.
2. Senyk L. «Strashnyy sud» Ivana Franka v kul'turolohichnomu konteksti [Ivan Franko's «Last Judgment» in the cultural context]. Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filolohichna. 2011. Vyp. 55. S. 88–96. URL: http://old.philology.lnu.edu.ua/visnyk/55_2011/55_2011_Senyk.pdf.
3. Polon-chak V. Filosofs'ka liryka Franka kriz'

pryzmu lirychnoyi filosofiyi B. Tykholaza [Retsenziya na knyhu: Tykholoz B. Filososfs'ka liryka Ivana Franka: Dialektyka poetychnoyi refleksiyyi: Monohrafiya / Bohdan Tykholoz; NAN Ukrayiny; L'vivske viddilennya Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka; L'vivskyy natsional'nyy universytet imeni Ivana Franka; Mizhnarodna asotsiatsiya frankoznavtsiv; Nauk. red. ta avt. pislyam. V. S. Korniyuchuk. L'viv, 2009. 319 s. [Philosophical lyrics of Franko through the prism of lyrical philosophy B. Tykholaz [Review of the book: Tykholoz B. Philosopher's poetry of Ivan Franko: Dialectics of poetic reflection: Monograph / Bogdan Tykholoz; National Academy of Sciences of Ukraine; Lviv Branch of the Institute of Literature named after T. G. Shevchenko; Lviv National Ivan Franko University; International Association of French Scientists; Science Ed. And car After the V. S. Korniyuchuk. Lviv, 2009. 319 p.]. Visnyk L'vivskoho universytetu. Seriya zhurnalistyka. 2012. Vyp. 36. S.482-483. URL: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0ahUKEwj_hciq2YfTAhXCVyw_KHWX4BtQQFggiMAE&url=http%3A%2F%2Fpublications.lnu.edu.ua%2Fbulletins%2Findex.php%2Fjournalism%2Farticle%2Fdownload%2F5015%2F5040&usq=AFQjCNGlt52ZNS9hKXV4EgyWQbN9sKf3Qw&sig2=oVubRpq-0tUffRSDKKeKVA. 4. Novostavs'ka O. Filososfs'kyi dyskurs Ivana Franka: Problemy naukovoho osmyslennya [Philosophical discourse of Ivan Franko: Problems of scientific comprehension]. Studia Methodologica: al'manakh / Hol. red. I. Papusha; vidp. red. Yu. Zavads'kyi. Ternopil': TNPU, 2009. Vyp. 28. S. 204–210. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/2908/1/NOVOSTAVS%27KA.pdf>. 5. Zakhara I.S. Relihiynist' u zhytti i tvorchosti Ivana Franka [Religiousness in the life and work of Ivan Franko]. Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya». Ser.: Istorychne relihiyeznavstvo. 2012. Vyp.6. S. 160–170. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/NznuoairD2009_2012_6_17.pdf. 6. Franko I. Strashnyy sud [The Last Judgment]. I. Franko. Zibr. tvoriv: u 50 t. K.: Naukova dumka, 1976. T.3. S. 173–182. 7. Franko I. Peredmovna [Preface]. Platon. Sympozion (Benket) / Per. I. Franka / Dodatkovi tomy do zibr. tvoriv u 50 t. T.51. Prozovi pereklady 1876–1912. K.: Naukova dumka, 2008. S. 68–80. 8. Platon. Fedon [Platon Feodon] / Per. Yosyp Kobiv // Platon. Dialohy / Per. z davn'ohr.: Yosyp Kobiv, Ulyana Holovach, Dzvenyslava Koval' i in.; peredm. Volodymyra Kondz'olky; koment. i pokazhch. Yosyp Kobiv. K.: Osnovy, 1995. S. 234–292. 9. Platon. Fedon [Platon Feodon] / Per. S.P. Markish / Platon. Fedon; Pir; Fedr; Parmenid / Per.s drevnegrech. / Platon; Obshch. red. A.F. Losev; V.F. Asmus, A.A. Takho-Godi. M.: Mysl', 1999. 528 s. (Klassicheskaya filosofskaya mysl'). 10. Bonnar A. Grecheskaya tsivilizatsiya. T.3.: Ot Evripida do Aleksandrii [Greek civilization. T.3. : From Euripides to Alexandria] / Per. s frants. E.N. Eleonskoi; Red. i predisl. L.Z. Polyakovoi. M.: Iskusstvo, 1992. 398 s. 11. Vindel'band V. Istoriya drevnei filosofii s prilozheniem Istarii filosofii srednikh vekov i epokhi Vozrozhdeniya [History of ancient philosophy with the application of the History of Philosophy of the Middle Ages and the Renaissance] / Pod red. prof. A.I. Vvedenskogo, per. [s nem.] slushatel'nits S.-Peterb. vysshikh zhenskikh kursov. 3-e izd. SPb.: Tip. I.N. Skorokhodova, 1902. XVI+404 s., s kart. 12. Averintsev S.S. Paskal' [Pascal]. Filosofskii entsiklopedicheskii slovar' / Redkol.: S. Averintsev, E. Arab-Ogly, L. Il'ichev i dr. 2-e izd. M.: Sov. Entsiklopediya, 1989. S. 466–467.

Александр Шама, Татьяна Шама

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПЛАТОНОВСКОЙ ФИЛОСОФИИ В ПОЭМЕ И. ФРАНКО «СТРАШНЫЙ СУД»

В статье рассмотрены некоторые параллели между представлением И. Франко о посмертной судьбе человека, изложенным в поэме «Страшный Суд» (1906 г.), и эсхатологическим учением древнегреческого философа Платона.

Ключевые слова: христианская теология, платонизм, эсхатология, Космос, Логос.

Alexander Shama, Tatiana Shama

SOME ASPECTS OF PLATO PHILOSOPHY IN THE POEM I. FRANKO «TERRIBLE COURT»

In the article, some parallels are considered between the depiction of I. Franko about the posthumous fate of man, set forth in the poem «The Last Judgment» (1906), and the eschatological teaching of the Greek philosopher Plato.

Key words: Christian theology, Platonism, eschatology, Cosmos, Logos.